

УДК 811'111+81'342

Т. О. Бровченко, Т. М. Корольова

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЛАБОРАТОРІЙ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ ФОНЕТИКИ

В роботі викладено шлях розвитку науки експериментальної фонетики у світі; окреслені перші кроки вчених під час проведення фонетичних досліджень, зазначені теми наукових робіт; наведено список основних лабораторій експериментальної фонетики, а також зазначені керівники та засновники вітчизняних ЛЕФ.

Ключові слова: лабораторія експериментальної фонетики, усне мовлення, науковий керівник, об'єкт дослідження.

В работе описан путь развития науки экспериментальной фонетики в мире; описаны первые шаги ученых при проведении фонетических исследований, указана тематика научных работ; приведен список основных лабораторий экспериментальной фонетики, а также названы руководители и основатели отечественных ЛЭФ.

Ключевые слова: лаборатория экспериментальной фонетики, устная речь, научный руководитель, объект исследования.

The process of experimental phonetics development in the world is described; the first steps of the researchers in the field of phonetics can be read, the object of the studies carried out is indicated; the list of basic laboratories of experimental phonetics is supplied, the names of heads and founders of domestic LEF are mentioned.

Key words: laboratory of experimental phonetics, verbal speech, scientific leader, research object.

Люди завжди мріяли про можливість фіксації та збереження звуків, що оточували їх повсякденно. Існують тисячі легенд про фіксацію звуків та їхній зв'язок зі свідомістю людини.

Але тільки у XIX сторіччі ця мрія гуманності була реалізована. Американський учений і винахідник Томас Алва Едісон створив першу пневматичну апаратуру — фонограф, за допомогою якого звуки могли бути записані й відтворені.

Поява фонографа мала значну вагому для розвитку експериментальних досліджень звучної мови. Пневматичний фонограф був основою для першої пневматичної апаратури для аналізу усного мовлення.

У кінці XIX сторіччя і на початку XX сторіччя лінгвісти І. П. Русселот (Франція), В. О. Богородицький, Л. В. Щерба (Росія), О. І. Томсон (Україна) були першими дослідниками, які підкреслили важливість експериментального вивчення мови і зробили цінний внесок у розвиток експериментальної фонетики. З початку XX сторіччя у фонетиці систематично застосовувались експериментальні методи.

Перша лабораторія експериментальної фонетики була організована в Парижі І. П. Русселотом. Лабораторія була обладнана експериментальними пристроями того часу — камертони, штучне піднебіння, найпростіша пневматична апаратура (пневматичний кімограф). Головним об'єктом досліджень лабораторії були звуки мовлення, особливо голосні, також вивчалась позиція органів мовлення у створенні мовленнєвих звуків, частотні характеристики голосних звуків й особливості їх сприйняття людиною.

Одночасно експериментальні дослідження зв'язного мовлення почалися в Росії. Перші лабораторії експериментальної фонетики були організовані в Санкт-Петербурзі і Москві.

Лабораторія експериментальної фонетики в університеті Санкт-Петербурга (науковий керівник лабораторії — Л. В. Щерба) почала активну роботу в 1908–1909 рр. Наукові інтереси лабораторії експериментальної фонетики Санкт-Петербурга у той час були сконцентровані на фонетичних корелятах функціональних одиниць в європейських мовах, на їхніх фонетичних характеристиках.

Інша лабораторія, що пов'язана з дослідженням мовлення, почала роботу в першому Московському педагогічному інституті іноземних мов (голова лабораторії В. О. Артемов). Дослідження присвячувались вивченню порівняльного аналізу звукових систем, наголосу та інтонації мов народів колишнього СРСР, а також порівнянню з іноземними мовами.

Одна з перших лабораторій експериментальної фонетики в Одесі була відкрита й очолена О. І. Томсоном у Новоросійському університеті в 1897 році. Результати наукової роботи О. І. Томсона в дослідженні російської та української мов були найважливішим досяг-

ненням фонетичної науки того часу. Варто зазначити, що результати вивчення американської звукової системи були оприлюднені лише в 1912, 1922, 1927 рр. і пізніше.

Одеська лабораторія експериментальної фонетики припинила своє існування в 1935 р. після смерті професора О. І. Томсона, оскільки він не мав послідовників, лабораторія відновила свою роботу в Одесі приблизно тридцятьма роками пізніше — у 1963 р.

Після Другої світової війни численні лабораторії, що вивчають усне мовлення, були відкриті в різних країнах світу і в різних містах колишнього СРСР — в Києві, Мінську, Одесі, Тбілісі, Єревані, Новосибірську і т. д. В Україні це були лабораторії експериментальної фонетики в Київському університеті ім. Т. Г. Шевченка, в Академії наук України, в Одеському університеті, в Київському лінгвістичному університеті та інші.

Лабораторії експериментальної фонетики в Санкт-Петербурзькому державному університеті і Московському гуманітарному державному університеті (колишній перший Московський педагогічний інститут іноземних мов) стали школою для фахівців у галузі експериментальної фонетики, а також базою підготовки наукових кадрів для новоутворених лабораторій. Семінари, консультації, конференції, що допомагали засвоювати нові методи експериментальної фонетики відіграли важливу роль у розвитку фонетичної науки. Роль учених Московського і Санкт-Петербурзького університетів у підготовці молодих фахівців лабораторій, що були відкриті в Києві й Одесі, неможливо переоцінити. Професори В. О. Артемов, С. І. Бернштейн, Г. П. Торсуєв, К. К. Баришнікова та інші допомогли молодим дослідникам в їх важкій роботі.

Перша лабораторія експериментальної фонетики в Україні була відкрита в 1940-х рр. у Державному університеті ім. Т. Шевченка. Професор Ю. П. Сунцова довгий час була головою лабораторії — до 1964 р., а з 1964 р. її замінила професор П. І. Тоцька. Об'єктом вивчення в лабораторії були методика експериментальних досліджень мовлення, шляхи продукування і сприйняття живого мовлення, фонологічні функції звуків у різних мовах. Здобутком колективу лабораторії було конструювання і виготовлення першого електричного штучного піднебіння, що використовується для вивчення особливостей артикуляції звуків.

Лабораторія експериментальної фонетики Академії наук України була організована в 1960-х рр. Л. А. Близниченко очолював лабораторію до 1972 р., а з 1973 р. — професор А. Й. Багмут. Основними проблемами, детально розробленими в лабораторії від самого початку її діяльності, були проблеми структури інтонації вислову і його сприйняття мовцями. Перша електронна апаратура розмовного аналізу (А. А. Мартинов), здійснюючи автоматичний аналіз акустичних характеристик розмовних сигналів, та інша апаратура, яка була застосована в лабораторії, зробили можливими широкі дослідження структури інтонації різних видів комунікативних типів висловлювань в українській та іноземних мовах. У даний час лінгвісти лабораторії, на підставі нової методології, продовжують досліджувати характерні риси української вимови — тиск, інтонація та інші фонетичні явища у різних умовах вимови, проблеми виразності інтонації у засобах масової інформації і багато іншого.

Лабораторія експериментальної фонетики в Одеському національному університеті відновила свою роботу в 1962 р. Робота була організована В. Шатух. У 1963 р. головою Лабораторії була призначена Т. О. Бровченко. Спочатку співробітники лабораторії були обмежені невеликою кількістю експериментальних пристроїв — штучне піднебіння, магнітофони, осцилографи і пізніше інтонограф, який фіксував інформацію, висловлену спікером або записану на магнітну стрічку, і осцилограф, що надав можливість фіксувати конфігурацію основного тону і тривалість вислову.

На початку 1980-х рр. нові електронні пристрої з'явився в Одеській лабораторії експериментальної фонетики, так само як і в інших лабораторіях в Україні, — спектрограф і комп'ютери, що значно полегшили роботу в плані отримання необхідної інформації при аналізі фізичних параметрів мовленнєвого сигналу. Спеціальні лінгвістичні фонетичні програми роблять можливим отримання характеристик усного мовлення на сегментному та супрасегментному рівнях, здійснюються автоматично, що значно скорочує час аналізу.

Протягом тривалого періоду основна проблема Одеської лабораторії експериментальної фонетики полягала у порівняльному аналізі сегментних і супрасегментних характеристик рідної та іноземних мов — порівняльний аналіз звукових систем української та англійської мов, словесний наголос в англійській та українській мовах, по-

рівняльне вивчення інтонації різних комунікативних типів речень, а також структури різних видів текстів.

Слід зауважити, що сьогодні, незважаючи на важливість існування ЛЕФ як одиниць, які не тільки об'єднували дослідників-фонетистів, а й координували тематику наукових розробок в Україні, більшість з них не функціонує. Варто зазначити, що науковці-фонетисти, які виконували свої дослідження в лабораторіях експериментальної фонетики, продовжують розвивати тематику експериментальних досліджень у своїх роботах та працях своїх учнів. Серед таких українських мовознавців слід вказати проф. Т. О. Бровченко, В. Г. Таранця, О. І. Стеріополо, А. І. Калиту, О. Р. Валігуру, М. П. Дворжецьку та багатьох інших.

У Південноукраїнському національному університеті в 2002 році була заснована школа експериментально-фонетичних досліджень під керівництвом доктора філологічних наук, проф. Т. М. Корольової. За чотирнадцять років захищені 22 кандидатські дисертації з проблем фонетичної організації різноманітних типів дискурсу та тексту, фонетичних труднощів перекладу, методики викладання фонетики іноземної мови в студентській аудиторії.

Найважливішим фактом сьогодення є те, що фонетична наука в цілому й експериментальна фонетика зокрема продовжують розвивати та вдосконалювати ті напрями української фонетичної школи, які були визначені її засновниками. Про це свідчить як кількість доповідей на міжнародних та національних конференціях, чисельні публікації у збірниках наукових праць, монографії та посібники з проблем фонології та фонетики, так і значна кількість кандидатських та докторських дисертацій, присвячених цій проблематиці.